

*ISTINA KAO KUŠNJA: FOUCAULT, POLITIČKA ZNANOST, POLITIČKA ETIKA*¹

Krešimir Petković, Plejada, Zagreb 2018., 490 str.

Istina kao kušnja: Foucault, politička znanost i politička etika, treća knjiga Krešimira Petkovića, profesora na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, prva je autorska monografija o Michelu Foucaultu, jednom od najvažnijih i najcitiranijih mislioca XX. st. u društvenim i humanističkim znanostima, pisana na hrvatskom jeziku. Posrijedi je polivalentno djelo koje se obraća Foucaultu i njegovu radu u cjelini. Kako je Foucault bio pun paradoksa, autor nudi primjer njegova shvaćanja politike, koje je ujedno i povijesno osjetljivo i orijentirano na budućnost; duboko radikalno, ali i konzervativno; eruditsko, ali i podozrivo prema znanju; oprezno prema autonomiji subjekta, ali i aktivistički disponirano (str. 37). Osim što je stalno mijenjao područja interesa, pozicije i stavove, pristupe i metodologiju, Foucault je također izravno napadao ideju autora i teret koherencije koji se time neopravdano nameće. Kako onda čitati Foucaulta kao cjelinu?

U uvodu se nude dva pristupa Foucaultu koji okvirno odgovaraju dvjema polovicama knjige. Prvi je Foucault kao politički znanstvenik, čija se djela »čitaju kao ozbiljne društvenoznanstvene studije koje nude provjerljive činjenične iskaze unutar inteligibilnih teorijskih okvira« (str. 40). Drugi je Foucault kao »parezijastički filozof i politički etičar, s naznačenim mističnim slojem, unutaršnjom agonistikom subjekta i gotovo religijskim licem« (str. 39), koji je i sam nastojao živjeti filozofski život istine.

Kao dodatak čitanju djela ovih dvojice Foucaulta, uvjetno podijeljenih na njegov raniji i kasniji rad, interpretaciju će obogatiti biografsko čitanje Foucaulta, gdje najvažniju ulogu ima *The Passion of Michael Foucault* Jamesa Millera, s kojim je Petković surađivao kao gostujući znanstvenik na New School for Social Research u New Yorku između 2016. i 2018, kada je i ova knjiga nastajala. Svakako jedinstvena i najkontroverznija biografija, fokusira se na Foucaultov život kao »posljednjega filozofa« koji prati svoga »demonu« do samoga kraja, lutajući kroz labirint seksa, ludila i tame na vlastitim kušnjama, tražeći odgovore na velika pitanja. Upravo je takva in-

¹ Skraćena verzija prikaza objavljena je u časopisu *Filozofska istraživanja*.

terpretacija važna da se biografski elementi ne svedu na puko kontekstualističko čitanje, već da se pokaže Foucaultov život kao potragu za skladom misli i djelovanja, što je važan dio njegove etike, jedne od glavnih tema knjige koju nalazimo u samom podnaslovu. A na tom polju nalazimo i drugu temu iz podnaslova – Foucault nije samo ponudio važne pojmove i metode političkoj znanosti, već kroz Foucaulta Petković pronalazi njeno značenje i usmjerenje u suvremenosti.

Knjiga je sastavljena od većinom prethodno objavljenih i za ovu priliku pretrađenih tekstova. Iako se radi o selekciji tema o Foucaultu koje čine »idiosinkrazijski izbor« onoga što je Petkoviću bilo važno, i dalje uspijeva pogoditi širinu koja će čitatelja upoznati s *opusom foucaulticumom*. Knjiga je sastavljena od pet cjelina u kojima se suočava Foucaulta s njemu važnim temama – politika, nasilje, seksualnost, književnost i etika – i većina ih se može čitati zasebno. Petkovićev je stil pisanja osebujan, u kojem se isprepleću teorijsko-znanstveni i književno-poetski diskurs, stoga će čitalatelj morati proći kroz niz kulturnih referenci, usputnih motiva, metafora i poetskih oblikovanja. Nije posrijedi samo stilistička hiperaktivnost, već se time prožima narativ knjige i pojmovnim i estetskim smislom².

Knjiga ostavlja ezoteričnije interpretacije i ideje za drugu polovicu, za početak prizemljeno se držeći diskursa bliskog političkoj znanosti i teoriji hrvatskoga jezičnog područja, uz ipak nešto poetičnije uvode u pojedinu cjelinu. Uvod u prvu cjelinu, naslovljen *Nietzscheov planet*, prezentira najvažnije uloge razriješene tek posljednjom cjelinom i egzegezom Foucaultove političke etike. Koja je važnost sintagme Nietzscheov planet? U jednom od svojih spisa³, Nietzsche je govorio o »zvijezdi na kojoj su lukave zvijeri izumile znanje«, dok su istinu proklinjale kao ludost. Međutim, znanje im nije donijelo ni sreću ni opstanak, a zvijeri su i pri svom skončanju prokazivale istinu. Metafora i poruka su jasne. Petkovićevim riječima – »Znanje može umrtviti ono novo, zakopati ga pod svojim teškim i beskorisnim nanosima«. Foucault je sebi zadao da preispituje razna znanja i hinjenu univerzalnost koja s njima često dolazi. Foucaulta, za razliku od Nietzschea, zanimaju primarno činjenice u povijesnim konstelacijama diskursa i moći, ne metafizika raznih univerzalnih pojmova. Foucault je, prije svega, nominalist (ali ne i relativist), a te povijesne konstelacije mogu biti ulog u političkoj borbi. Foucault, dakle, nije ni povijesni determinist. Ni hegelijanski marš povijesnoga duha ni marksistička materijalistička dijalektika. Povijest ostaje temeljno otvorena. To na kraju Foucaulta dovodi do afirmacije neke vrste liberalizma naspram »decizionizma i slijepe revolucije« u potrazi za politikom koja

² Uzgred, estetski i afektivni doživljaj knjige često je prilično mračan, s raznim prikazima proboja nasilja i smrti u etičko-političkim i teorijskim problemima uz razne turobne egzistencijalne kušnje. No na kraju ostaje tračak nade i mogućnost čvrstoga postavljanja pred licem tame, iako s neizvjesnim ishodom.

³ Nietzsche, Friedrich (1872), *O patosu istine (Über das Pathos der Wahrheit)*

»apriorno ne utapa pojedinca u kolektiv« (str. 35). No prije nego subjekt počinje djelovati u svijetu, svijet prvo treba razumjeti.⁴ Tome služi fukoovska analitika moći koju Petković predstavlja u prve tri cjeline knjige.

Drugo poglavlje prve cjeline, naslovljeno *Politička znanost*, nudi niz Foucaultovih pojmova i ideja koji mogu biti korisni političkoj znanosti: politizacija nepolitičkoga, genealogija, politizacija znanja, analitika moći, governmentalnost, subjekt i tehnika te hiperaktivni pesimizam. Navedeni pojmovi otvaraju prostor za istraživanje politike kroz kritički stav prema projektima univerzalnosti i tradicionalnom političkom pojmovlju; povijesnu osjetljivost uz udaljšavanje od povijesne transcendencije⁵; analitiku odnosa moći i otvaranje zatvorenih prostora politike.

Kroz par primjedbi iz posljednjih dvaju segmenata, naslovljenih »hiperaktivni pesimizam« i »poimanje politike negativnoga teoretičara«, Petković nam otkriva kako je sam Foucault shvaćao upotrebu ovih ideja kao analitičkoga i političkoga oruđa. Čitanja Foucaulta navukla su mu kritike da je »truli liberal« pa čak i »mladi konzervativac«. No, kako Petković kaže, Foucault ne samo da »nije implicitni ideolog liberalne demokracije, nego nije boljševik bilo kojeg partikularnog političkog programa« (str. 67). Njegov je cilj bio otvoriti prostor za politizaciju po volji. Umjesto zatvorene teorije politike, Foucault je ponudio »niz motiva za mišljenje o njoj i razmišljanja o političkom djelovanju koja ne prejudiciraju ničiji politički izbor« (str. 71). No kod Foucaulta nalazimo i jednu dozu trezvenoga opreza, svijesti da je politika opasna i da najbolje namjere mogu poći krivo te je posebno bio podozriv prema kvaziuniverzalističkim velikim političkim projektima u kojima čuči totalitarni potencijal. Politika nema metafiziku ili eshatologiju, prikrivenu ili eksplicitnu. Foucault je skeptik, uvijek sumnjičav prema moći, u kojem god obliku se prezentirala, pa čak i kada raspreda o njezinoj produktivnosti.

Treće se poglavlje bavi Foucaultovom ontologijom. Petković to čini u društvenoznanstvenom smislu, pod ontologijom podrazumijevajući »teorijski sloj koji obuhvaća bitne građevne blokove društvenog svijeta koji neka društvena teorija pretpostavlja« (str. 73). Foucaultovu ontologiju opisuje kao »nominalističku 'ne-ontologiju' aleatorne odnosno neizvjesne političke moći« (str. 73). Do ove definicije Petković dolazi pregledom i interpretacijom cjeline Foucaultova opusa, što je u knjizi izvedeno kao kratak i jezgrovit kronološki prikaz podijeljen na tri razdoblja koja odgovaraju trima različitim ontologijama kojima se Foucault u različitim fazama svoga rada

⁴ Petković podsjeća na Heideggerovu interpretaciju Marxove XI teze o Feuerbachu, čijoj formulaciji »Filozofi su različito tumačili svijet, no treba ga promijeniti« Heidegger dodaje neizrečenu pretpostavku »Svijet moramo prvo protumačiti da bismo ga mijenjali« (str. 143).

⁵ Petkovićevim riječima: »anti-hegelijanski hegelijanizam«, povijest se kreće, nakuplja fenomene i forme, briše druge, ali bez racionalnih principa (str. 48).

koristio. Tri Foucaultove ontologije su ontologija diskursa (1960-e) uz arheologiju različitih povijesnih diskursa; ontologija moći (1970-e) uz genealoško istraživanje tehnologija moći; te ontologija sebstva (1980-e) uz iščitavanja »praksa sebstva« u antičkim grčkim i helenističkim tekstovima. U sljedećoj sekciji Petković izvodi interpretacijski pothvat koja destilira tri ontologije na jednu. Destilacija se događa u ključu ontologije moći gdje diskurs i sebstvo bivaju apsorbirani, a rezultat je jedan ontološki hibrid koji ipak uvažava uvide apsorbiranih trenutaka.

Što ostaje za političku znanost? pitanje je i naslov pretposljednega poglavlja u prvoj cjelini o Foucaultu i politici. Petković se vraća Foucaultovu nominalizmu koji zaključuje da »svu ontologiju, konačno, treba analizirati kao fikciju« (str. 100). To nije u svrhu rastakanja u čistu kontingenciju – ključne su riječi »treba analizirati«. Kao što je i Foucault sam stvarao »izvorne analize konkretnih odnosa moći u povijesnim situacijama«, ista otvorenost njegove ontologije daje posla političkoj znanosti. No kontingencija ipak ima svoj moment – kako će se konfiguracije moći razvijati u budućnosti nema ontološku pretpostavku, kao npr. u ontologiji klasne borbe marksizma. Petković na bazi toga utvrđuje ekvivalenciju između Foucaultova ontološkog hibrida na bazi moći i ontologije politike – odnosi moći se konstantno rekonfiguriraju i to upravo zbog konfliktne prirode moći čiji se tokovi koliko preklapaju toliko i nalaze u konfliktnim susretima jedni s drugima. Ishod tih susreta ostaje aleatoran. Upravo stoga se ti slučajni ishodi moraju detaljno analizirati umjesto postulirati prema nekom apriornom principu koji nude zatvorene ontologije, što, tvrdi Petković, može učiniti političku znanost dinamičnom i važnom.

Druga sekcija knjige, *Foucault i nasilje*, prelazi s obrade Foucaultovih teorijskih razmatranja na njegove empirijske nalaze. Prva cjelina u sekciji, ujedno četvrto poglavlje knjige, *Moć i kažnjavanje*, nastoji prikazati vezu moći i kažnjavanja kod Foucaulta, to jest oblici kažnjavanja povezuju se s ranije prikazanim i sada produbljenim tipovima moći, što ovu cjelinu otvara još jednoj dualnoj funkciji – osim bavljenja kažnjavanjem, Foucault prikazuje i tipologizaciju glavnih tipova moći koje je ocrtao kroz svoj rad. Kažnjavanje je tek jedna od brojnih društvenih aktivnosti u kojem se oni manifestiraju. Poanta je da tipovi moći nisu samo povijesne epizode, npr. pomak od suverene na disciplinsku moć što bi neki nazvali procesom civilizacije (primjerice Steven Pinker, kojega Petković spominje kao jednoga od kritičara Foucaulta). Različiti tipovi moći uvijek su u nekom obliku supostojanja u različitim konfiguracijama kroz različita mjesta i vremena. Primjerice, suverena se moć, iako se ponegdje normativno veže za neka prošla, sirovija i grublja vremena, i danas manifestira, a ponekad u povijesnom razvoju stvari ponovno zadobiva vodeću poziciju, što je Petković detaljno prikazao na primjeru Hrvatske 1990-ih u svojoj prvoj knjizi *Država i zločin* (Zagreb: Disput, 2013).

Peto poglavlje bavi se diskursom rata. Uz tumačenje razvoja upotrebe pojma rata u Foucaultovu diskursu, poglavlje također otvara pitanja o pojmu rata u javnom diskursu. U izostanku doslovnoga rata, metafora rata gotovo je neizbježna u općem diskurzivnom okviru pod kojim se odvija politika, pa čak i ona u pacificiranim liberalnim demokracijama. Politička borba priziva metaforu krajnjega antagonizma, ako već ne u smislu uništenja neprijatelja, onda u smislu taktika i strategija kojima akteri postižu političke ciljeve nauštrb ciljeva percipiranoga protivnika. Ostaje li ratni diskurs u politici na metafori ili može voditi doslovnom nasilju? Vrednovanje diskursa rata može ići u dva smjera – ili liberalni oprez prema svakom, pa i diskurzivnom ratu, ili pojednostavljeni telos pobjede, gdje rat opravdava ono za što se vrijedi boriti, čak i do krajnje točke eshatologije povijesti. Foucault je započeo s beligerencijom bliskom drugom pristupu, a završio na oprezu prvoga.

Egzegeza diskursa rata kod Foucaulta je pak nešto drukčije strukturirana od tematskih prikaza prethodnih poglavlja, koji su tekli kronološki. Ovaj je prikaz strukturiran slojevito, od Foucaultovih knjiga, preko njegovih predavanja do raznih intervjua i manje poznatih tekstova, posthumno objavljenih u povećem kompendiju *Dits et écrits (Besjede i spisi)*. Ovom strukturom Petković napinje Foucaultu mrsku ideju autora, evocirajući opreku između »više službenih« tekstova autora, koji predstavlja ju knjige, i »manje službenih« diskursa, koji su izgovoreni u »nešto manje sakraliziranim komunikacijskim kanalima javnog diskursa« (str. 155).

Pojam rata je posebno važan za Foucaulta, iako ipak više u prenesenom nego doslovnom smislu, bilo kao analitička hipoteza, aleturgijska i disciplinarna forma ili pak diskurzivni okvir kojim je u jednoj fazi života često nastupao u svojim aktivističkim pothvatima. Iako je Petković tematiku prikazao slojevito, ponudit ću kratku kronološku sliku. Raniji, prilično maoistički Foucault iz razdoblja ranih 1970-ih nastupa prilično beligerentno, prozivajući društvene i državne institucije i pozivajući na otpor kroz ratnu metaforiku, u svojim predavanjima nudeći rat kao opći model društvenog. Politika je u tom diskursu nastavak stvarnoga rata drugim sredstvima, a država održava stanje trajnoga građanskog rata. Sredinom 1970-ih rat za Foucaulta postaje analitička metafora za analizu moći i njenih borbi, a 1980-ih Foucault se aktivno udaljava od diskursa rata, vidjevši u njem opasni eshatološki zametak koji sadržava vizije konačnoga rata koji dokida sve sukobe.

Šesto poglavlje, nastalo na osnovi teksta objavljenoga u suautorstvu s Tonijem Pavlovićem, donosi kreativnu upotrebu Foucaulta, koristeći njegovo pojmovlje da se istraži fenomen kojim se on nikad nije fokusirano bavio u svojim knjigama – totalitarizam. Kao nadomjestak, Foucault se susreće sa Hannah Arendt, koja je detaljno promišljala totalitarizam u *Izvorima totalitarizma*. Veoma plodnu raspravu totalitarizma nalazimo u puno izravnijem stilu pisanja, bez Petkovićeve jezičnog baroka. Na temi totalitarizma Foucault i Arendt susreću se oko pojmova političke tehnologije i

ideologije. Arendt totalitarizam definira na temelju tih dvaju ključnih momenata – tehnike totalne dominaciju i ideoloških postulata kojima je vođena. No naknadne su kritike⁶ pokazale da Arendt ima problema sa svojom definicijom, ponajviše u nedosljednosti odnosa dvaju ključnih momenata, gdje u prvom izdanju knjige totalna dominacija ima primat, a u drugom ideologija. Foucault tu može pomoći jer njegov pristup lako združuje diskurzivne i tehnološke prakse, u ovom slučaju ideologije i dominacije. Ključan Foucaultov pojam koji nam pomaže razumjeti totalitarizam je biomoć/biopolitika, niz tehnika moći koje nastoje upravljati životom u smislu očuvanja i podupiranja života, gdje subjekt moći postaje populacija shvaćena kao skup bioloških svojstava. Diskurzivni aspekt biomoći kod totalitarizma je popraćen naturalizacijom politike gdje se cjelovita populacija gleda kao živo biće. Primjerice, u nacističkom totalitarizmu posrijedi je organicistička teorija društva i slijedom toga rasistička ideologija, koja identificira maligne elemente društva koje valja ukloniti radi općega zdravlja, kao neki virus ili tumor na tijelu zajednice. Mobilizacijom biopolitičkih tehnika moći u rasističkom diskursu nastupa groteskna samokirurgija društva koja nasilno uklanja strana tijela. Foucault doduše denaturalizira ideju rasizma te drži da on nije puko vezan za biološka svojstva. Rasizam se svodi na ontološku podjelu ljudi i pritom ne zahtijeva nikakve biološke konotacije, što primjerice omogućuje kritiku »komunističkoga rasizma«, gdje buržoazija i ostali neprijatelji revolucije postaju strano tijelo koje valja ukloniti.

U konačnici, kao plod ovoga teorijskog susreta, nudi se definicija totalitarizma – »pravo raspolaganja životima subjekta u ime ideologije do uništenja svakog od tih subjekata radi politički pojmljenog dobra ideološki definiranog i vođenog kolektiva«. Petković i Pavlović smatraju da priča o totalitarizmu nije završena, odnosno da su totalitarne tehnike (primjerice logori) i danas u širokoj upotrebi, a »ludilo ideologije« i dalje prijeti razmahati se u mobilizaciji tehnika moći k postuliranom cilju s one strane povijesti. O totalitarizmu još valja govoriti.

Treća, ujedno najkraća, cjelina knjige bavi se Foucaultovim spisima o seksualnosti. Prvo poglavlje cjeline, sveukupno sedmo u knjizi, nudi prikaz triju svezaka Foucaultove *Povijesti seksualnosti*, naznačujući i problematiku u međuvremenu objavljenoga četvrtog sveska. Sadržaj nije potrebno posebno isticati, ali neupućenima može biti korisno upoznati se s Foucaultovim bavljenjem grčkim tekstovima i idejama brige o sebi i konstitucije sebstva koji su ga doveli do promišljanja o etici. Druga dva poglavlja u cjelini, osmo i deveto, donose prikaze dviju knjiga hrvatskih autora koje Petković smatra izvrsnim primjerima upotrebe fukoovskoga analitičkog okvira u polju seksualnosti. *Mentalni korzet* Dinka Župana iz 2006. bavi se politikom obrazovanja žena u Bansknoj Hrvatskoj u razdoblju od 1868. do 1918. (str. 249), a *Seksualno*

⁶ Vidi Kurelić, Zoran (1996), *The Dark Crystal. Politička misao* 33(5): 86–98.

nasilje Ivane Radačić iz 2014. nudi detaljan prikaz pravosudne politike prema seksualnom nasilju u Hrvatskoj (str. 258).

Četvrta cjelina započinje put prema Foucaultovoj etici. Iako se prethodna poglavlja načelno mogu čitati samostalno, četvrtu cjelinu možemo shvatiti kao uvod u drugu polovicu knjige u kojoj se Petković u potpunosti posvećuje Foucaultu kao filozofu. U skladu s time, interpretacija se udaljava od politoloških motiva te nalazimo sve više filozofskih pa i književnih elemenata.

Uvodno poglavlje, *Labirint*, inspirirano Sartreovom primjedbom da tema prethodi stilu, postavlja pitanje o čemu Foucault zapravo piše. Petković odgovor na pitanje razrađuje estetskom putanjom, što smatra sasvim primjerenim pošto je i Foucault otkrio svoju etiku putem estetike. Kratak odgovor glasi – Foucault piše o smrti. Njegova intelektualna preokupacija karakterizira se kao labirint u kojem se on kretao i u kojem se suočavao s pitanjima smrti i ludila, dok u konačnici nije našao konstruktivan izlaz u obliku političke etike brige za sebe i druge, pomirivši se sa smrću. Interpretacija sada također zadobiva biografsku dimenziju kroz prizmu biografije Jamesa Millera, sasvim opravdano, jer pitanje filozofije i etike u konačnici za Foucaulta postaje sasvim osobno pitanje. Foucault se u posljednjoj fazi rada, prezentiranoj u predavanjima na Collègeu de France od 1980. do svoje smrti 1984, fokusirao na subjekt i njegovu samoizgradnju. Poanta nije samo borba s unutarnjim demonima (a prema Milleru, Foucault je imao svojega filozofskog demona, sličnoga Sokratovu), već i s izvanjskošću koja, što je Foucault ranije demonstrirao na raznim područjima, konstituira subjekt. To je kontekst u kojem subjekt gradi sebe i brine za sebe i druge.

Sljedeća dva poglavlja uspoređuju Foucaulta s dvojicom književnih velikana: francuskim aristokratom, predanim katolikom i konzervativcem-rojalistom François-Renéom de Chateaubriandom te s južnoafričkim književnikom nobelovcem Johnom Maxwellom Coetzeeom. koji je živio na prijelazu 18. i 19. stoljeća i našao svoje mjesto u kanonu francuske književnosti. Prva usporedba, i sam Petković priznaje neobična, nudi, u tematici političke duhovnosti, potragu za izmještenim prostorima ispunjenja (utopije i heterotopije), dodatno i u kontekstu iskustva revolucije. Poglavlje je sažet tretman Foucaultove etike u duhovnom i estetskom ključu. Dok Chateaubriand sanjari o kršćanskim utopijama, Foucaultova utopija je ničeanski motiv tijela, koje služi kao »utopijska posuda«, kasnije shvaćeno kao predmet tehnika sebstva za oblikovanje privatnih utopija, ponekad nazvano estetikom sebstva. Kao reakcija na razočaranje Iranske revolucije (kojoj je Foucault pripisao trenutak eksplozije političke duhovnosti, dok je Chateaubriand u Francuskoj revoluciji vidio izostanak duhovnosti), Foucault oblikuje vlastitu etiku uz realizaciju da »nema radikalnih Drugih koji će nas spasiti« (str. 303), a širi politički okvir za takvu etiku je liberalizam, utopizam tijela koja tehnikama sebstva, kolektivno, traže sekularnu duhovnost

brige o sebi, »otvorena igra kolektivne enkrateje, vladavine sobom i liberalne vladavine drugima povezane rizikom« (str. 303).

U drugoj usporedbi, s Johnom Maxwellom Coetzeeom, Petković kod Coetzee naglašava uzaludnost eskapizma subjekta, nemogućnost bijega od politike i moći u kojoj se nalazi. Dva Coetzeejeva romana, Čekajući barbare i *Sramota*, fukovski čitana, nude sliku subjekta koji usprkos eskapističkim tendencijama ne može pobjeći režimima moći i nasilja u kojima se nalazi. Protagonisti obje knjige pokušavaju isto, a skončaju u nasilju poretka moći. Zaključak je da je eskapizam simptom političke nemoći i žudnja s autonomijom subjekta. Foucaultova politička etika suočava se s istim, te njegov kasniji povratak subjektu ipak nije mogao ignorirati teret režima moći kojom se bavio ranije. Tehnike sebstva i samoizgradnja ne poživaju na čistoj autonomiji, već se uvijek nalaze u kontekstu moći.

Posljednja se cjelina napokon potpuno posvećuje Foucaultovoj političkoj etici. Mjesto interpretacije su njegova predavanja iz 1980-ih u kojima Foucault predstavlja svoja čitanja antičkih tekstova. Uvodno poglavlje nudi okvirnu karakterizaciju Foucaultove etike, koja funkcionira na površini liberalizma (prije političkog nego ekonomskog), ujedno pojedinačna i kolektivna, u suprotnosti režimima karakteriziranih dalekosežnim mehanizmima moći u kojima je mogućnost brige za sebe i druge zagušena, tj. gdje je prostor subjektiviteta intenzivno koloniziran vanjskom moći. Podrazumijeva subjekt koji radi na sebi i traži svoju istinu kroz agonistiku kušnje i usmjerenosti na druge kojima tu istinu govori, imajući na umu rizik koji to donosi. Na uzoru grčkih kinika, koji su prakticirali »homofoniju govorenja i življenja«, Foucault traži život koji integrira te kušnju i spoznaju duše.

Nakon usporedbi s par glavnih utjecaja, antičke grčke filozofije i ponešto denidijevskog esteticizma à la Baudelaire, više se pozornosti posvećuje Kantu. Foucault čita Kantov esej Što je prosvjetiteljstvo? te iz njegova poziva na oslobođenje i autonomiju uma iščitava »kritičku ontologiju« kao određen stav, način filozofskoga života koji omogućuje problematiziranje i propitivanje svijeta, ali i subjektiviteta. Riječima samoga Foucaulta, to je »povijesno-praktičko ispitivanje ograničenja koja možemo prekoračiti, te dakle kao rad nas samih nad nama samima kao živim bićima« (str. 98). Dakle, političko-etičko ispitivanje mogućnosti, ali, uz Foucaultovu kvalifikaciju, kroz opreznu političku borbu pojedinačnih izazova, a ne radikalnih povijesnih rezova.

Foucault ovu kritičku koncepciju nadograđuje dvjema ključnim idejama. Prva, parezija, koju posuđuje iz grčke filozofije, ilustrirana je u Plutarhovoju priči o mladom Dionu, koji sirakuškom tiraninu Dioniziju saspe u lice istinu o pokvarenosti njegove vladavine. To je bio parezijastički čin *par excellence*, čin iskrenoga, ali rizičnoga, govora u političkom kontekstu (str. 342–344). Parezijastički čin, kao temeljno politički čin, pretpostavlja određenu političku strukturu zajednice i mreže moći u tim

okvirima te za nju ne vrijede isti principi u npr. demokraciji ili tiraniji. Za pareziju je potrebna određena mudrost – parezija nije nesmotreni i nepromišljeni govor, već računa na uspjeh svojega pothvata, gdje se poruka uspijeva odaslati i razumjeti, iako je potencijalno politički opasna. Nadalje, parezija je uvijek usmjerena na drugog, kojemu govori, kao oblik brige za (sebe i) druge, nudeći uzajamnu guvernamentalnost gdje subjekti upravljaju sobom i drugima.

Druga važna ideja je shvaćanje odnosa filozofije s politikom u antici. Filozofija kao umijeće logosa osigurava epistemičko-etičku svijest koja vodi iskrenoj i promišljenoj pareziji. U antici se filozofija shvaćala kao praktična aktivnost, usmjerena i na praksu politike – »Filozofija u odnosu prema politici dijagnosticira politička zla i nastoji ponuditi praktična rješenja, a to čini na komunikacijski način, uvažavajući subjektivitet zakonodavca, te ima u vidu intervenciju u politeju u cijelosti« (str. 347). Vraćajući se u suvremenost, Petković ovdje nalazi mjesta za političku znanost kao analogiju političke filozofije u antici – »U tim se okvirima i politička znanost, kao jedna od znanstvenih aktivnosti moderne, može razumjeti kao kritička aktivnost koja – uz to što daje empirijski supstrat političkoj etici koja mora znati gdje se nalazi – mora zauzeti parezijastički odnos prema strukturama i subjektima moći... ona mora biti politički relevantna, ujedno otvorena i usmjerena na politiku« (str. 349).

Posljednja sekcija služi kao most do sljedećega poglavlja koje temeljito obrađuje problem istine kod Foucaulta. Ovdje se povezuje kantovsko-fukoovsko kritičko prosvjetiteljstvo i antičko oblikovanje sebstva te se okreće istini. Politička se etika sastoji u spletu samokonstitucije sebstva i propitivanja zadatosti suvremenosti, otvarajući nove mogućnosti kroz političko djelovanje. Time se, Petković smatra, povezuje Foucaultov raniji i kasniji rad, analitika društvenih praksi i diskursa te briga za sebe i druge.

Posljednje je poglavlje mjesto najoriginalnijega doprinosa knjige, povezujući Foucaultova shvaćanja istine, etike, filozofije i politike, produbljujući razumijevanje cjelovitosti Foucaultova rada i života te njegove političke etike u sprezi s političkom znanošću. Iako ovdje nalazimo puno zanimljivih ideja, fokusirat ću se na centralni pojam istine kao kušnje. Ukratko, istina kao kušnja je procedura istine gdje se ona očituje u događaju testiranja, pokusa ili, riječju koju Petković koristi, činu opita. Ona uz epistemološku ima i etičku dimenziju, dajući Foucaultovoj etici dodatni politički »štih« kroz agonistiku istine. Kušnja (*l'épreuve*) u opreci s pojmom ispitivanja (*l'enquête*), ne podrazumijeva samo stavljanje konkretne istine na test, pa se po rezultatima ne može zaključivati o njenoj validnosti, već aktualizirana istina može isplivati naknadno, nakon događaja kušnje. Iz perspektive subjekta, to može biti prijelomni egzistencijalni događaj koji subjekta mijenja, otvara ga novoj istini i načinu bivanja. Ne samo da takva kušnja može biti slučajni, neželjeni događaj, već može biti ritualizirana i tražena u različitim oblicima: »Bitno je zabilježiti da se istina – o vođama,

kolektivima, pojedincima – očituje u kušnji, ne kroz istraživanje činjenica, nego kroz agonističku proceduru ili situaciju u teoriji neizvjesna ishoda... Aktivnosti stavljanja na kušnju, dokazivanje nečega ili nekoga kao ispravnog ili krivog... predstavljaju procedure kojima otkrivamo istinu o našim životima« (str. 364).

S obzirom na to da ishod kušnje ima implikacije za konstituciju sebstva, ona je važan dio etičkoga života brižnog sebstva koje mora, uz određene epistemčke osnove, naučiti upravljati i mobilizirati različite kušnje. Može se učitati i biografska nota Foucaultova života, koji je prema Milleru konstantno stavljao vlastito sebstvo na kušnju u potrazi za graničnim iskustvima. Foucault je u intervjuu 1983. ustvrdio da se etika ne može utemeljiti na znanstvenim spoznajama o sebstvu (odnoseći se u tom kontekstu uglavnom na psihoanalizu). No etika treba svoju istinu, i za Foucaulta se ona umjesto u istrazi nalazi u kušnji. »Istraga ima potencijal zatvaranja subjekta u determinističke strukture⁷, dok je etički prakticirana kušnja otvara nove prostore djelovanja i konstitucije subjekta.

Petković nastavlja s Foucaultovom razradom koncepcije istine, ovaj put kao neke vrste premoćne sile izvanjske ljudima. Foucaultovim riječima: »Istina nije nešto što kažemo (ni odnos između onoga što kažemo i onoga što jest ili nije). To je nešto s čim se suočavamo, nešto s čim se pristajemo ili ne pristajemo sučeliti. To je zastrašujuća snaga kojoj se prepuštamo. Ona ima svoju prirodu... nismo joj se, moralno ili pravno gledajući, dužni pokoriti. To je sila kojoj se izlažemo i koja ima svoju navlastitu moć zastrašivanja... Istina isto tako nije zakon koji sputava ljude, ona je više snaga koja se može osloboditi protiv njih« (str. 380). Petkovićevim riječima: »Istina nije nešto rečeno, nego nešto s čim se subjekti suočavaju. Ta suočenja ne sputavaju i ne smiruju, nego kao izazov razbijaju poredak« (str. 379).

Vraćajući se na opreku s istraživanjem, kušnja je temeljno agonistička procedura proizvodnje istine. Pojedinaac se stavlja na vjetrometinu istine i zaziva ju, koliko god premoćna njena emanacija bila (no, u kontekstu političke etike, to podliježe upravljanju rizikom). Prema Foucaultu, agonistička proizvodnja istine povijesno se oblikuje u različitim tehnologijama sebstva koji oblikuju subjektivnost na zapadu (npr. kršćanska kušnja savjesti i ispovijed). Takva istina je iskustvena, proizvedena kroz neku vrstu borbe.

Slijedi Foucaultova interpretacija povijesnih promjena tipova duhovnosti koji nose različit odnos s istinom. Za Foucaulta su Descartesove meditacije simbolički

⁷ Petković upozorava da to nije za Foucaulta »mračni iracionalizam«, nekakav znanstveni anti-realizam, već Foucault dosljedno sebi upozorava na »partikularne politizacije i podjarmljivanja koja zatvaraju ono što on shvaća kao otvorenu igru povijesti i slobode« (str. 373). U zasebnom poglavlju, Petković pokazuje da kod Foucaulta zasigurno ima mjesta za realizam i činjenično utemeljenje stvari (str. 371–373).

trenutak koji mijenja odnosa subjekta i istine, tj. istini se sada pristupa univerzalnom istragom od strane univerzalnoga subjekta umjesto kušnje istine oblikovanog subjekta. Filozofija se tada odvaja od duhovnosti subjekta koji upravlja sobom i tek kao takav pristupa istini⁸. Da bi pronašao etiku koja izdržava kušnju suvremenosti, Foucault vraća izgubljeno antičko znanje, nudeći viziju etičkoga subjekta koji se u potrazi za istinom stalno suočava s drugosti i u interakciji (može se i reći nekoj vrsti borbe) s njom stalno testira i sebe i druge u sjeni istine koja se ne može fiksirati znanošću ili religijom.

Petković primjećuje da se to agonističko područje može nazvati i politikom. Subjekt koji djeluje na tom polju, konstituiran po fukoovskom napatku, sličan je modelu kinika koji vodi filozofski život kao »praksu istine prije trikova diskursa i discipline«, čisti život istine, usmjeren prema zajednici koju povremeno »skandalizira« parezijastičkom obznanom istine. No uz mirne kušnje istine, poput one kršćanske ili kiničke, Foucault je govorio i o kušnji istine kroz krv i smrt, tj. u liku revolucionara koji testiraju istinu do krajnjih granica u svojim »razornim aleturgijama«, isto živeći neki oblik života posvećenom istini. No takvi »životi istine« ipak su posve nekompatibilni s njegovom političkom etikom, gdje se drugost ipak održava i poštuje umjesto da se doslovno razara te se agonistika drugosti u kušnji istine provodi kroz pareziju, a ne ubojstvom i uništenjem.

U konačnici, Foucaultova politička etika djeluje na polju političke zajednice/polisa u aktivnosti politike s praktičnim znanjima i vrlinama, u djelatnosti uzajamne kušnje istine. Foucault ovome grčkome modelu dodaje svoju varijantu liberalne governmentalnosti, no bez juridičkoga subjekta konstitucionalizirane države, već kao nositelja ontološki pretpostavljene slobode. Priča tu ne staje, nego se subjekt prvo mora samo-konstituirati, pripremiti za politiku, a zatim stupiti u kušnju istine u drugosti na polju politike. To je fukoovski liberalni subjekt, naspram klasičnoga liberalnog subjekta u »alijenaciji prava«. Tu je i element upravljanja rizikom (leksikom grčke filozofije – froneza ili razboritost u političkoj praksi, koja nije istovjetna mudrosti) naspram drugih subjekata u polju politike gdje se ostvaruje proizvodnja istine na kušnji parezije i testiranju sebstva, uzimajući u obzir djelatnu političku strukturu, bila ona demokracija ili neka autoritarnija forma.

Nakon što je Foucaultova etika detaljno obrađena, Petković zaključuje još jednom književnom usporedbom Foucaulta, ovaj put s Josephom Conradom. Cilj je profiliranje ideje tame, pomalo ezoterične i s nemalo religijskoga tona, za koju Petković smatra da od samih početaka vreba u pozadini Foucaultova rada, te ovdje služi kako bi knjigu zaključio aporijom. Tama je sakrivena istina o čovjeku, posljednja

⁸ Foucaultovo čitanje Fausta, s notom nostalgije, vidi njegov ugovor kao trenutak gubitka stare duhovnosti u zamjenu za suvremeno univerzalno znanje.

kušnja Foucaultove, ako ne i svake etike. Ukratko, to je neka vrsta sakrivene tendencije čovjeka, unutarnja istina čije emanacije mogu biti nasilne i destruktivne (iako Petković smatra da je nema potrebe podvlačiti pod koncepciju ljudske prirode). Ta tama i njen razorni potencijal zatvaraju se disciplinskim aparatima i povijesnim nanosima moći koje je Foucault istraživao – »temeljne stvari koje je ukrotila i zakrila disciplinska moć kao nekovrsni epohalni surogat za etiku« (str. 379), a u etici se suzbija radom na sebi. Conrad je također postulirao postojanje skrivene mračne rezidue u čovjeka te u vidu toga postulirao vlastitu etiku. No naspram zajednice slobodnih parezijasta, Conrad se odlučio za sebi bližu etiku mornarske družbe koja u čvrstoj disciplini i solidarnosti plovi opasnim morima kao metaforom mračnoga i hladnoga svemira nezainteresiranoga za ljudski život.

Naspram ukroćenih ili brižnih subjekata, postavljaju se likovi poput de Sadea, koji oslobađa kaotične privatne želje i tamu u »apokalipsi istine uništenja« kao nekoj vrsti mračne slobode. Uza sve prepreke, tama ipak ponekad probija, ne samo u ispadima pojedinaca već može poprimiti političke oblike kolektivne destrukcije, npr. u obliku totalitarizma. Foucault je u potrazi za graničnim iskustvima propitivao granice slobode. Njegov naum jest bio oslobađati od nanosa moći i discipline koji proizvode »sitnodušne subjekte«, no ipak mu se postavilo pitanje mjere, shvaćajući da potpuno otvaranje tame stvara likove poput de Sadea ili Conradova Kurtza. Je li njegova politička etika odgovarajući nadomjestak koji otvara prostor slobode i uspijeva izbjeći njegove opasnosti? Da se vratimo na pitanje s početka knjige – može li Nietzscheov planet, gdje prikupljanje znanja o svijetu ne suočava s njegovom tamom, hladnoćom i sterilnošću, i čiji stanovnici lišeni duhovnosti sporo umiru, promijeniti svoju prirodu, gdje njegovi stanovnici rade na sebi i brinu o drugima, govore jedni drugima istinu i oprezno se podvrgavaju kušnjama istine? Ishod je nesiguran, i pokušaj transformacije pretpostavlja još jednu kušnju.

Tko je preživio, pričat će; sentiment je koji pada na pamet pri zaključku knjige. Nakon 438 stranica teksta, pisano Petkovićevim beskompromisnim stilom, izmoren čitatelj se pita je li se sve to isplatilo? Velika vrijednost se zasigurno može naći, no nažalost nisu svi spremni trčati ovalike političko-teorijske i filozofske maratone. U oluji argumenata, interpretativnih trenutaka, stilskih figura i referenci, tok proze često prelazi u kakofoniju. Događa se da Petković predstavi zaključak ili krene na sljedeći interpretacijski korak koji pretpostavlja razumijevanje prethodnog, a čitatelj osjeća da je nešto propustio. Čitatelj tako mora biti pedantan i oprezan ne bi li ovladao tekstom, a time se nalazi u opasnosti da iz cijeloga pothvata izađe zbunjen i nezadovoljan, s puno manje uvida nego je mogao steći. On kao pisac napreduje, no ima još prostora za poboljšanje. Ovakav se stil može činiti suviše kaotičan, te ipak može biti koncizniji.

U svakom slučaju, do kraja knjige dobivamo punu sliku intelektualno-biografskoga narativa o Foucaultu. Foucault još 1970-ih nastupa prilično beligerentno prema tehnikama i nanosima moći koji proizvode apatične i poslušne subjekte. U svojim aktivističkim djelovanjima poziva na izazivanje i rušenje suvremenih institucija, optužujući ih da vode rat protiv društva, na što se mora uzvratiti istovjetnim destruktivnim mjerama. U isto vrijeme, poseže za intelektualnim oružjem i piše detaljne analize odnosa moći i njihove povijesti na raznim područjima, bilo to u psihijatriji, kažnjavanju ili seksualnosti, koristeći otvorenu ontologiju da pokaže njihovu kontingentnost. Pritom zauzima prividno ne-normativan stav, postavljajući konfliktan model odnosa moći gdje se moć izaziva borbom, što uz njegovu beligerentnost prema institucijama i cinizam prema nasilju izaziva Noama Chomskog, njegova suparnika u televizijskoj debati 1971. godine, da ga ocjeni »potpuno amoralnim«.

No Foucaultu se s vremenom, čini se, dogodio scenarij opisan u već ocrtanoj Nietzscheovoj frazi – »Ako dugo gledaš u ponor, i ponor gleda tebe«. Foucault ipak ne ostaje ravnodušan u pogledu na nasilje, tamu i ludilo. U nastojanjima da oslobodi čovjeka od nanosa moći, otkriva da to također oslobađa druge, jednako nasilne sile. Foucault se smiruje, postupno odustaje beligerentnoga diskursa. Postaje oprezan i svjestan opasnosti koja se krije iza svakoga kutka politike i moći, i dalje podozriv prema moći, no na pomalo drukčiji način. Tada otkriva svoje filozofsko, gotovo mistično lice. Prelazi na istraživanje tehnika sebstva, te traži etičko-politički stav koji čuva slobodu i omogućava subjektu da se oblikuje te u kušnji s drugima sokratovski propituje sebe i svijet, bez da postanu žrtve zavodljivih eshatologija i teleologija koje obećaju spasenje u destruktivnim palingenezama (npr. biopolitika totalitarizma), ili se izgube u unutarnjoj tami nesputanih privatnih želja (npr. Sade). Oprezni, stoički Foucault, koji sanjari o liberalnim utopijama, sada više nije »potpuno amoralan«, ali ga neki, i dalje pogrdno, nazivaju »mladim konzervativcem«. Petković nam predstavlja manje poznatoga, ali ipak dosljedno liberalnoga i pomalo konzervativnoga Foucaulta. S obzirom na to da je Foucault čest miljenik samoprovane radikalne teorije i koristi se za političke potrebe iste, refleksija koja se suočava s konzervativnim Foucaultom mora biti zanimljiva. Možemo si postaviti pitanje jesu li radikalni i liberalni Foucault kompatibilni?

U ovoj sagi Petković nalazi utemeljenje političke znanosti, ne samo epistemološko-metodološko već i etičko, sažeto u izdvojenom paragrafu koji nalazimo u postscriptu knjige, a sadržava parafrazu stava kasnoga Foucaulta o etici: »Ako je sloboda ontološki preduvjet etike, etika je, na koncu, promišljeni trud koji daje obličje nestrpljivosti slobode. A Foucault, kako je napisano, postaje sretni parezijast, koji političku etiku traži u odnosi prema drugosti. Politička znanost, zajedno s drugim društvenim ali i prirodnim znanostima, u moderni istražuje pretpostavke za političku etiku.

Njezin je poziv kritika opresivnih igara moći ideologije, u funkciji obaju lica političke slobode, demokratske ‘slobode za’ i liberalne ‘slobode od’. Njezina je opasnost tama. Njezin je poziv kušnja, a ishod istina, privremeni uvid izložen uvijek novim iskušenjima svijeta.« (str. 346)

Time se Petković oprašta od Foucaulta, provodeći nas kroz knjigu koja promišlja o Foucaultu i s Foucaultom. Iako Petković kao autor uglavnom ne unosi sebe u priču, već tek povremeno probija u tekstu, jasno je koliko je za njega ovo važno djelo. No ipak nema jasnog odgovora afirmira li Petković Foucaultovu etiku ili je tek prikazuje. Petković je od Foucaulta sigurno preuzeo određene stavove, pa čak i piščeve manire, te kao i on ne propovijeda i ne normira, već skeptički postavlja pitanja i ostavlja ih otvorenima.

LEON CVRTILA

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.